תנ"כון tenachon

De Profeten, meegelezen met de leraren van Talmoed en Midrasj en met de grote Joodse verklaarders van de Middeleeuwen tot heden

14

Samengesteld door Eli Whitlau in nauwe samenwerking met Rabbijn Yehuda Aschkenasy en met medewerking van drs. Dodo van Uden en dr. Marcus van Loopik

De profeet Jo'eel

De tweede profeet in het 'Boek van de Twaalf' is Jo'eel. Zijn boek staat dus tussen die van Hosjea en Amos. De reden voor die plaats gaven we aan op p. 193.
Het boek laat zich naar de inhoud verdelen in twee delen. In het eerste deel (de hoofdstukken 1 en 2; of in veel vertalingen de hoofdstukken 1-2:27) vinden we de profetieën over een sprinkhanenplaag die heel de oogst teniet deed en leidde tot een vreselijke hongersnood. Deze profetieën worden gevolgd door de belofte van beëindiging van de plaag en van zegenrijke jaren die erop zullen volgen.
Het tweede deel (de hoofdstukken 3 en 4; in vertalingen vaak beginnend met 2:28) profeteert het toekomstige gericht over de volken, en de zegen die Israel na hun ondergang toevalt. Het ziet er dus naar uit of beide delen totaal verschillende onderwerpen behandelen. Het verband tussen beide delen heeft de verklaarders dan ook danig bezig gehouden.
Letten we eerst op de overeenkomsten, die vooral in het taalgebruik liggen. Het tweede deel begint met de woorden: *Daarna echter zal het gebeuren.* Dit *daarna* laat zich verklaren als een verwijzing naar het voorafgaande. De beloften die volgen zijn dan het vervolg op de beloften waarmee het eerste deel besluit. De samenhang tussen beide delen blijkt ook uit het gebruik van de persoonlijke voornaamwoorden. In het hele tweede deel is het God die spreekt in de eerste persoon, en dat geldt ook voor de belofte op de verlossing van de plaag aan het einde van het eerste deel (2:18-27). Ook in de formuleringen van beide delen vinden we tal van overeenkomsten. De woorden *want nabij is de dag van de Eeuwige* (1:16) worden herhaald in 4:14 (in vertalingen 3:14; van nu af aan zal de lezer op het verschil in verstelling bedacht zijn). In 2:2 is sprake van *een dag van duisternis en donkerte* en in 3:4 *verkeert de zon in duisternis.* In 2:24 lezen we: *de dorsvloeren worden vol van koren en de wijnkuipen stromen vol* en in 4:13 *want vol raakt de perskuip, de wijnkuipen stromen vol.* En zo is er meer.
Dit alles zegt echter nog weinig over de inhoudelijke samenhang tussen beide delen, waarin immers over totaal verschillende gebeurtenissen gesproken lijkt te worden. Als verklaring is wel geopperd dat de sprinkhanen in het eerste deel een gelijkenis zijn voor de vele volken die in de toekomst het land Israel zullen overspoelen. De sprinkhanen worden immers vergeleken met ontzagwekkende legers, die met paarden en strijdwagens afstormen op stad en land (vgl. 2:2-12!). En wanneer het werkelijk om sprinkhanen zou gaan lijkt de beeldspraak overdreven. Volgens deze benadering heeft het boek

Jo'eel (Joël) en Amos

NB Jo'eel 3 is in veel vertalingen 2:28-32; hoofdstuk 4 wordt in die vertalingen dan 3.

Overzicht boek Jo'eel

Schildering van de sprinkhanenplaag die Jehoeda teisterde 1:1-12
Oproep tot vasten en gebed 1:12-20
Nieuwe schildering van de sprinkhanenplaag en hernieuwde oproep tot gebed en vasten 2:1-17
Belofte Gods dat het land weer bloeien zal 2:18-27
'De dag van de Eeuwige' 3 en 4

Overzicht boek Amos p. 214

Inhoud

De profeet Jo'eel 209
Jo'eel, zijn naam en zijn tijd 210
De sprinkhanenplaag van 1916 211
Het gericht over de volken 211
Omhoogvliedende letters 213
De profeet Amos 214
Amos, zijn naam en zijn tijd 214
De struktuur van het boek 215
Om drie wandaden 216
De buurvolken van Israel 216
De val van Damascus 216
Israel en de volken 217
Opstaan zal ze, de maagd Israel 218
Over midrasj 218
Zoekt Mij 219
De Eeuwige brult uit Tsion 219
Een mystieke verklaring 220
Ik ben geen profeet... 221
Amos versus Amatsia 221
Amos' dichterschap 223
Lernen met *Tenachon* 224

B. Folkertsma Stichting voor Talmudica Burgemeester Lamboylaan 18 1217 LD Hilversum Telefoon (035) 21906

Jo'eel dan maar één thema en is het een visioen van de oorlogen aan het einde der dagen, de oorlogen die worden aangeduid als de oorlogen met Gog en Magog.
Maar *is* de beeldspraak wel zo overdreven? Het binnenvallen van een sprinkhanenplaag en de verwoestingen die hij aanricht stemmen wonderwel overeen met wat ooggetuigen (uit de tijd vóór de huidige bestrijdingstechnieken) van zo'n plaag berichten. Voor hen zal Jo'eels poëtische evocatie allerminst overdreven hebben geklonken! De oproep tot ommekeer, ingeleid met het steken van de sjofar, met vasten, rouwklacht en gebed (1:13f en 2:12f), dit alles is bovendien de gangbare, en door de Tora geboden reactie van het volk op plagen, ook op sprinkhanenplagen: 'Het is een gebod uit de Tora [*Hem*] aan te roepen en de trompetten te steken over alle nood die over de gemeenschap komt, zoals er staat (Num. 10:9): *Over de verdrukker die jullie verdrukt moet je de trompetten steken.* En dat geldt alles wat jullie verdrukt, zoals droogte, pest, sprinkhanen enzovoort (–). Dan zullen allen beseffen dat dit kwaad hen gebeurt wegens hun slechte daden. En dit is wat er toe leidt dat de plaag wordt weggenomen.' (Rambam, *Hilchot Ta'aniot* 1,5). Ligt het niet voor de hand dat Jo'eel tot dit alles oproept wanneer in zijn dagen een zware sprinkhanenplaag het land bedreigt?
Maar hoe zit het dan met die verwijzing naar *de dag van de Eeuwige die nabij is* in het eerste deel? Ondersteunt die niet de mening dat het gehele boek Jo'eel één profetie is over de laatste strijd met Gog en Magog? Cassuto meent van niet. Volgens hem slaat 'de dag van de Eeuwige' niet op één bepaalde dag in de geschiedenis der mensheid, maar zijn er meerdere 'dagen van de Eeuwige'. Elke dag waarop Gods strenge recht zich openbaart kan 'dag van de Eeuwige' worden genoemd. Toen zich in het land een sprinkhanenplaag voordeed, die des te erger was omdat hij toesloeg in een droogteperiode, hield hij twee toespraken, of wellicht één die bestond uit twee parallelle delen (1:1-20 en 2:1-17), om het volk duidelijk te maken dat deze nood niet anders was dan een hemels gericht: een 'dag van de Eeuwige', ofwel een dag van rampspoed vanwege de Eeuwige. Vandaar zijn oproep tot ommekeer en tot gemeenschappelijk vasten en gebed om de Eeuwige leniging van de nood te vragen. Toen hij in het volk tekenen van oprechte ommekeer waarnam, sprak hij opnieuw een profetie (2:18 en verder), waarin hij in Naam van de Eeuwige zeggen kon dat de sprinkhanen zouden verdwijnen en het land opnieuw tot bloei zou komen (2:18-27). In zijn profetische passie zag hij in deze redding een teken dat de Eeuwige het volk ook van het overige leed zou verlossen, en met name van de druk van vreemde volken. En daarom verkondigde hij in het voetspoor van Jechezkel en met overeenkomstige formuleringen uit zijn eerste profetie (of profetiën) dat er een andere dag zou komen, die ook 'de dag van de Eeuwige' mocht worden genoemd. Alleen zou dit geen dag meer zijn van rampspoed voor Israel, maar voor de vijanden van het volk. Met die 'dag van de Eeuwige' zou dan voor het volk, het land en Jerusalem de beloofde periode van vrede en zegen aanbreken.

Jo'eel, zijn naam en zijn tijd
Over de persoon van Jo'eel is met zekerheid niet anders bekend dan dat hij de zoon was van Petoe'eel (1:1). De naam Jo'eel betekent: 'de Eeuwige (*Jo*, een afkorting voor de vierletterige Naam) is God (*Eel*)'. De naam komt in Tenach 13x voor. Het eerst als naam voor de oudste zoon van de profeet Sjmoe'el (8:2). Volgens de midrasj (zie Rasji op Jo'eel 1:1 en *Jalkoet Sjim'oni*) zou dit de Jo'eel zijn van ons boek. Steun daarvoor valt in de overgeleverde tekst echter moeilijk te vinden. Volgens *Seder Olam* 20 profeteerde Jo'eel in de periode van Menasjè. Moderne onderzoekers, waaronder Cassuto, zijn geneigd zijn optreden te dateren kort na de bouw van de Tweede Tempel. Steun daarvoor kan gevonden worden in het feit dat hij de naam Jehoeda ook gebruikt wanneer er kennelijk sprake is van het hele volk Israel en niet alleen van het zuidrijk: *Jehoeda zal altijd bewoond zijn, Jerusalem in alle geslachten* 4:20). In zijn oproep tot ommekeer spreekt hij kennelijk tot het gehele volk en zwijgt hij over de twee rijken, en ook over de afgodendienst die de profeten uit de tijd van de Eerste Tempel voortdurend aan de kaak stellen, maar die in de periode van de Tweede Tempel in letterlijke zin al achter de rug was. Voorts rept hij niet van de koning wanneer hij spreekt over het samenkomen van het volk voor gebed in de Tempel. Jechezkel Kaufmann (*Toldot haEmoena haJisraeliet*, 1948, III, p. 331ff) verwerpt deze argumenten echter en stelt het optreden van Jo'eel in de tijd van koning Menasjè.
Dat Jo'eel spreekt over 'de Grieken' (4:6) als ver weg wonende slavenhalers en niet als vijanden van Israel, dateert zijn profetie in ieder geval tot ver vóór de Griekse overheersing, waarvan pas sprake is na 333 voor de gewone jaartelling.

Het gericht over de volken

In het tweede deel van het boek Jo'eel (de hoofdstukken 3 en 4) schouwt de profeet de dag van het gericht over de volken die Israel hebben willen vernietigen. De Eeuwige brengt ze ertoe zich nog eenmaal te verzamelen om Israel te overmeesteren (Jechezkel 38-39 noemt dit de oorlog van Gog en Magog, vgl. p. 184). Ze komen daartoe samen in het dal van Jehosjafat, waar hun de definitieve nederlaag wordt toegebracht: *Daarheen laat, Eeuwige, Uw helden neerdalen* [een toespeling op het hemelse heir dat de strijd met de vijanden aanbindt?] *Geprikkeld optrekken zullen de volken naar het dal Jehosjafat, want daar zal Ik zitten om te richten alle volken rondom* (4:11b-12). Voorafgaand aan die dag zullen zich angstaanjagende wondertekens voordoen: *Bloed en vuur en wolkenzuilen. De zon zal veranderd worden in duisternis en de maan in bloed, eer die grote en huiveringwekkende dag van de Eeuwige komt* (3:3-4). In Israel zal daarentegen iedereen deel hebben aan de profetie: *Ik giet Mijn Geest uit over alle vlees en profeteren zullen jullie zonen en jullie dochters, jullie oudsten zullen dromen dromen en jullie jongelingen zullen visioenen zien* (3:1; vgl. Num. 11:29, waar Mosjè uitroept: *Mocht toch het hele volk van de Eeuwige profeten zijn, doordat de Eeuwige Zijn Geest op hen legde!*). Na de ondergang van de vijanden zal het land Israel gezegend zijn, zal er vrede heersen en zal de Eeuwige onder het volk wonen (4:20-21). Wat is het 'dal Jehosjafat'? De naam betekent letterlijk: *Jeho* (een afkorting van de vierletterige Naam Gods) *sjafat* ('richt'). De naam is dan een symbolische aanduiding voor de plaats van het definitieve gericht over de volken. Wellicht zinspeelt Jo'eel er tevens mee op 'het dal van de zegen' uit 2Kron. 20:26, waar koning Jehosjafat en de zijnen de Eeuwige loofden omdat *Hij hen verblijd had over hun vijanden,* en ziet hij daarin een voorafschaduwing van de dag waarop *Jeho* de volken definitief *sjafat*. De midrasj (*Seder Eliyhoe Zoeta* 21) stelt zich de verlossing van Israel en de ondergang van de volken die Israel vernietigen wilden aldus voor: 'In dat uur brengt de Heilige Hij zij gezegend Eliyahoe de profeet en de zoon van David, de Masjiach – een schotel zalvingsolie [*waarmee Eliyahoe de zoon van David tot koning zalven zal*] en de staf van Aharon in hun handen – en ze verzamelen heel Israel. De Sjechina [*de Inwoning Gods*] gaat voor hen uit, de profeten gaan achter hen aan, de Tora aan hun rechterzijde en de dienstengelen aan hun linkerzijde. En ze brengen hen [*het volk*] naar het dal van Jehosjafat. Daar worden alle volken verzameld, zoals er staat (Jo'eel 4:2): *Want zie, in die dagen en op die tijd, wanneer Ik terugvoer de gevangenschap van Jehoeda en Jerusalem, dan verzamel Ik alle volken, Ik laat ze afdalen naar het dal Jehosjafat, Ik richt hen daar over Mijn volk, Mijn erfdeel Israel, dat ze verstrooiden onder de volken, Mijn land, dat ze verdeelden; over Mijn volk wierpen ze het lot, het jongetje gaven ze als hoerenloon, het meisje verkochten ze om wijn en ze dronken.* Daar laat de Eeuwige de afgoden van de volken aantreden. Hij geeft er geest en ziel in en dan zegt Hij: laat elk volk, ieder met zijn eigen afgod de brug over Gehenom overtrekken. En daar gaan ze alle. En wanneer ze in het midden zijn, is de brug voor hen nog maar een draad en de afgoden en hun dienaars stortten in het dal. En wanneer Israel alle afgoden-dienaars en hun afgoden in het dal ziet, zeggen ze tot Hem: Heer der wereld:

De sprinkhanenplaag van 1916

In zijn kalender voor het jaar 1915-1916 geeft M.A. Luntz een ooggetuigeverslag van een sprinkhanenplaag in het land Israel, waaraan we het volgende ontlenen:

'In de maand Nissan 1916 kwam een zware sprinkhanenplaag over het land. De tarwe en de gerst waren al hard en die kon de sprinkhaan niet meer vernietigen. Maar wel verwoestte hij al het loof en alle gewassen van het veld, alle vruchtbomen die net in bloei begonnen te schieten, de wijngaarden, de olijfgaarden, de citrusplantages en zelfs de eukalyptusbomen [*vgl. hiermee Jo'eel 1:10*]. In 1877 was er ook een sprinkhanenplaag geweest, maar die leek in de verste verte niet op het machtige leger dat in 1916 over ons kwam. De aanblik ervan valt alleen te beschrijven met de beelden van de profeet Jo'eel, die in onze dagen geheel tot werkelijkheid werden: *Hij maakt mijn wijnstok tot verwoesting, mijn vijgeboom tot verderf. Ontbloot, ontbloot heeft hij hem, hij werpt hem neer, wit worden zijn takken* (1:7). En vooral schond en verarmde hij de nederzettingen. Het grootste verlies leed Petach Tikwa, dat merendeels beplant was met citrusplantages die met grote kosten waren aangelegd. Hij vrat niet alleen de vruchten, maar verwoestte ook de bomen. Maar ook in Risjon leTsion was er geen wijnoogst meer.

De sprinkhaan rukte ook op naar de steden [*vgl. 2:7-10*] en op de 6e Nissan bedekte hij onze heilige stad, zodat de zon op de middag verduisterde [*vgl. 2:2 en 2:10*]. Onmiddellijk besliste het rabbinale gerechtshof dat er de 7e Nissan een publieke vasten zijn zou, en er heel de dag boetepsalmen, smeekbeden, en gebeden om redding gezegd moesten worden [*vgl. 1:14 en 2:12-17*]. Na enkele dagen verliet de sprinkhaan het land, maar de angst nam nog toe, omdat de wijfjes in die weinige dagen hun eitjes hadden kunnen leggen. En dat bleek ook het geval. De overheid nam onmiddellijk alle maatregelen die mogelijk waren om de plaag te bestrijden (–) maar het was onmogelijk de sprinkhaan te

Zoals U met hen doet, doet U toch niet met ons!? Dan zegt de Heilige Hij zij gezegend: Wie zijn jullie? Ze antwoorden: Wij zijn Uw volk en Uw erfdeel, Israel! De Eeuwige antwoordt: Wie getuigt er voor jullie? Israel zegt dan tot Hem: Onze vader Awraham zal voor ons getuigen. Onmiddellijk laat de Eeuwige Awraham komen en zegt hem: Getuig jij voor hen dat ze Mijn volk zijn en dat Ik hun God ben? En hij antwoordt: Heer der wereld, hebt U me niet zelf gezegd (Gen.15:14): *En ook het volk dat ze dienen zullen zal Ik richten?* Maar dan zegt de Eeuwige: Wie getuigt nog meer voor jullie? En ze antwoorden: Onze vader Jitschak zal voor ons getuigen. Meteen roept Hij Jitschak en zegt hem: Getuig jij voor hen dat ze Mijn volk zijn en dat Ik hun God ben? En Jitschak zegt: Heer der wereld, hebt U me niet zelf gezegd (Gen.26: 3):*Aan jou en je nakomelingen zal Ik al deze landen geven?* En weer zegt de Eeuwige: wie toch, wie, zal nog meer voor jullie getuigen? En ze antwoorden: Ja'akov onze vader zal voor ons getuigen. Meteen roept Hij Ja'akov en zegt hem: getuig jij voor hen dat ze Mijn volk zijn en dat Ik hun God ben? En Ja'akov zegt: Heer der wereld, hebt U hun *[en nu niet mij!]* niet zelf gezegd (Ex.20:3): *Geen andere goden zal je hebben voor Mijn Aangezicht* en zij zeggen U elke dag tweemaal (Deut. 6:4): *Hoor Israel, de Eeuwige is onze God, de Eeuwige alleen*. Op dat moment gaat de Heilige Hij zij gezegend voor hen uit en gaat Israel, Zijn volk, achter Hem aan, zoals er staat (Micha 2:13): *Hun koning zal voor hen uitgaan, en de Eeuwige aan hun spits*. Dan brengt de Eeuwige de Tora en legt die in zijn schoot [*van de koning*] en Hij doet de glans van Israel schijnen van het ene einde van de wereld tot het andere. Nu zegt Gavrieel tot de Eeuwige: Heer der wereld, is het Uw wil dat alle afgodische volken komen om het goede van Israel te zien? En dan antwoordt Hij: Gavrieel, ze komen niet om te zien, want zo zegt Jesjaja de profeet (26:11): *Eeuwige, verheven is Uw hand, zonder dat ze het zien*. Maar Gavrieel zegt: gaat Jesjaja niet aldus verder: *maar ze zullen het zien en verbleken om de ijver van het volk, ja het vuur tegen Uw belagers zal ze verteren?* En ook Israel zegt: Heer der wereld, ze zullen komen en zien en verbleken, zoals er staat (Micha 7:10): *Mijn vijandin zal zien en schaamte zal haar omhullen*. Op dat moment opent zich het dal en alle afgodendienaars komen te voorschijn en zien het goede van Israel en ze werpen zich neer en zeggen: Hoe liefelijk deze Heer en hoe liefelijk dit volk dat de Heilige Hij zij gezegend het meest liefheeft, zoals er gezegd is (Ps. 144:15): *Gelukkig het volk voor wie dit zo is, het volk, wiens God de Eeuwige is*. De volken zeggen: Heer der wereld, waarin verschilt dit volk dat Ge het meer dan welk volk liefhebt? En Hij antwoordt: Dwazen, die Mij altijd gekend hebt, maar zich toch aan afgoden hebt onderworpen en niet op Mij vertrouwd hebt! Israel daarentegen heiligt Mijn Naam dag in dag uit tweemaal en ze vertrouwen op Mij. En daarom geef Ik hen al dit goede. Daarop schamen zich alle afgodische volken en keren terug naar Gehenom, zoals er staat (Ps.9:18): *De afbrekers keren naar het grafrijk, alle volken die God vergeten*. De Heilige Hij zij gezegend en de rechtvaardigen gaan dan naar de Tuin van Eden [*de komende wereld, zie p. 184*]. Daar zet de Eeuwige zich aan het hoofd van de rechtvaardigen, en geeft Hij hen het licht dat voor hen is bewaard [*vgl. p. 124*].

bestrijden, zo talrijk en zo machtig was hij. Wanneer ergens eitjes werden gesignaleerd verplichtte men alle mannen van 15 tot 60 jaar elk vijf kilo eitjes te verzamelen en die bij de autoriteiten in te leveren (–). Maar alle activiteiten en alle inspanningen hadden nog voor geen honderdste succes: de nietige larven kropen de bomen in en vraten alles weg wat hun ouders hadden overgelaten. Niets hielp om ze te verdrijven tot de tijd van hun metamorfose tot sprinkhanen aanbrak en ze konden vliegen. Toen vlogen ze weg, waarheen weten we niet. Toch werden ook daarna de hele zomer tot in de maand Kislev [*duz 9 maanden na Nissan!*] nog zwermen waargenomen. Laat ons hopen dat ook de andere woorden van Jo'eel voor ons waar mogen worden: *Ik zal hem wegdrijven* (2:20) en *kinderen van Tsion, verheug je!'* Tot zover het ooggetuigeverslag, waaruit blijkt dat de poëtische evocatie van Jo'eel allerminst overdreven was, zoals de verklaarders menen die de beelden zien als een gelijkenis voor de legers van de omringende volken.

De midrasj (*Midrasj HaGadol*) vraagt zich af hoe Jo'eel vragen kan (1:2): *Was er zoiets in jullie dagen of in de dagen van jullie voorouders?* Terwijl we van de plaag der sprinkhanen in Egypte lezen: *Daarvoor was er niet zo'n sprinkhanenplaag en daarna zal er zo geen meer zijn* (Ex. 10:14)? De midrasj antwoordt: 'In de dagen van Mosjè zagen ze in de plaag wonderdaden, die ze in de dagen van Jo'eel niet zagen'. Met andere woorden: daar stond de plaag in het teken van Gods wonderdaden ter verlossing; in de dagen van Jo'eel trof de plaag Israel zelf.
(De woorden uit Ex. 10:14 en Jo'eel 1:2 kunnen overigens ook gewoon als hyperbolische uitdrukkingen worden gezien en hoeven niet per se letterlijk te worden genomen.)

אותיות פורחות

Omhoogvliedende letters

Een bladzijde overdenking

De Jood die zijn ogen opheft naar de hemel, is geen passieve waarnemer van uiterlijke pracht, maar neemt het juk van het koninkrijk van de hemel op zich, met heel de kracht van de Wet.
(*Kol haNevoea* p. 40)

Het Hebreeuwse denken verloopt via het horen. Het is een innerlijk spreken, het zijn woorden van het hart die worden opgevangen door het verstand en waarover het verstand dan nadenkt. In de taal van de Bijbel wordt niet gezegd 'ik dacht' of 'ik denk', maar 'ik zei tot mijn hart', 'ik spreek in mijn hart'. En wanneer de Babylonische Talmoed een vraag stelt of een bewijs aandraagt, zegt hij: 'Ik hoor hieruit' of 'kom en luister' (Rabbi David Cohen, *Kol haNevoea* p. 25).
De absolute waarheid verwerft Israel niet door waarneming van het Goddelijke, maar door innerlijk horen, in overeenstemming met het Schriftvers *Hoor Israel* (idem p. 25).
We kunnen horen wat zichtbaar is. Tijdens de meest verheven gebeurtenis, bij het ontvangen van de Tora op Sinai, was het grote wonder de zichtbare stem: *Heel het volk zag de donder.* Zien betekent horen wat zichtbaar is (idem p. 25).

Waak op, mijn ziel, waak op, harp en luit, wekken wil ik het morgenrood (Ps. 57:9)

Zei Rabbi Acha bar Bizna, zei Rabbi Sjim'on Chasida: Er hing een harp boven het bed van David, en wanneer middernacht aanbrak, kwam de noordenwind en blies erin zodat de harp vanzelf ging zingen. Meteen stond David dan op en zette zich aan het leren van Tora tot het aanbreken van de ochtend.
(bBerachot 3b; Sanhedrin 16a)

לשבוח גלות vergeten is ballingschap
לזבור גאולה herinneren verlossing
(בש"ט) (Ba'al Sjem Tov)

De profeet Amos

Amos hoort tot de eerste generatie van de profeten die hun profetieën op schrift stelden (ook al werd het materiaal dat ze nalieten naderhand vaak door anderen geredigeerd tot het boek dat hun naam draagt; vgl.p. 214). Het merendeel van Amos' profetieën is gericht tegen de uitbuiting van de armen. Dat blijkt al dadelijk uit de eerste profetie over het noordrijk Israel: *omdat ze de rechtvaardige voor geld verkopen en de arme om een paar schoenen; die het hoofd van de arme in het stof der aarde trappen* (2:6-7). Voortdurend komt Amos op dit thema terug: *die de armen verdrukken en de behoeftigen knakken* (4:1); *omdat jullie de armen vertrappen en belasting van zijn koren heft* (5:11), enzovoort. Zijn strafredenen tegen de onverschilligen, tegen de bezitters van paleizen, tegen de rechters die het recht verkrachten – alle draaien ze om de uitbuiting van de armen door de rijken. Amos onderscheidt zich hierin van de profeten voor hem. Bij hen ligt het zwaartepunt op de verschillende vormen van afgodendienst en op de onwaarachtigheid van een eredienst die niet door de zorg voor de medemens gedragen wordt. Daarover spreekt Amos alleen indirect of terloops, zoals in 2:8, 4:4, 5:26 (zie ook p.219). Over het steun zoeken bij vreemde volken, dat de andere profeten voortdurend aan de kaak stellen horen, zwijgt Amos geheel. Dat wil niet zeggen dat Amos over deze dingen anders dacht dan de overige profeten. Temidden van de profeten had en heeft hij echter zijn eigen boodschap, en die betreft vooral de relatie tussen mens en medemens. Maar dan natuurlijk gezien in het licht – we mogen zelfs zeggen 'als toetssteen' – van de relatie tussen de mens en zijn Schepper.

We beleven een van de grote momenten van de geschiedenis. De valse goden brokkelen af en de harten hongeren naar de Stem van God. Maar de Stem is gesmoord. Om de echo ervan opnieuw te kunnen opvangen, moeten we de wil hebben om eerlijk te luisteren en bereid zijn om onbevooroordeeld te verstaan. Het toelaten van de Stem Gods is gebed – gebed als een vorm van horen, niet als een vorm van spreken. A.J. Heshel, *In het licht van Zijn Aangezicht* (met een kleine correctie in de laatste zin, terwille van de aansluiting bij *Kol haNevoea* – zie p. 213).

Als consequentie van het schenden van de elementaire geboden van menselijkheid profeteert Amos vele en zware onheilen: een aardbeving die het altaar in Bet-Eel treft, tezamen met de dure zomer- en winterverblijven (3:14-15); de Eeuwige zal *het grote huis tot puin slaan en het kleine tot splinters* (6:11; en zie ook 9:1). Behalve de aardbeving profeteert Amos een pestepidemie (5:17; 6:9), vijanden die de paleizen plunderen en de bewoners vermoorden (3:11) of deporteren (5:5 en 27; 6:4), waarna hun in de gevangenschap ook de dood wacht (9:4). In zijn profetieën lijkt Amos soms zelfs te dreigen met de uitroeiing en ondergang van heel het volk: *Gevallen is ze en niet staat ze weer op, de maagd Israel* (5:2); *De overgeblevenen zal Ik doden door het zwaard, geen vluchtende zal vluchten, niet één ontkomene zal ontkomen* (9:1). Voor dit alles geldt wat geldt voor alle profetieën van Israel: het zijn – vaak haast wanhopig klinkende – oproepen Gods tot Zijn volk toch te kiezen voor het leven en niet voor de dood

Amos / Amos

Overzicht boek
Inleiding 1:1
Profetieën over de volken 1:2-2:5
Onheilsprofetie over Israel 2:6-6:14
Verhalen over de ervaringen van de profeet 7:1-9:6
Troostprofetie over Israel 9:7-15

NB Amos 2:6 werd (ook) besproken in *Tenachon over de Tora* 8, p. 124; 9-7-15 in nr. 17, p. 275

De naam Amos
De naam 'Amos' hangt samen met de stam *a-m-s*, waarvan het betekenisveld hetzij 'optillen' is, hetzij 'beladen, belasten'; dit laatste ook in gunstige zin, zoals in Ps. 68:20: *Gezegend Mijn Heer, elke dag overlaadt Hij ons*. We kunnen dan vertalen: 'De beladene' of 'de overladene'. Sommigen zien in de naam een afkorting voor *Amasla*, waarbij *la* staat voor de Godsnaam en lezen er dan – naar de betekenis 'tillen' – een gebed in van de ouders: 'Moge de Eeuwige [dit kind] optillen'.
In de midrasj (*Wajikra Rabba* 10,2) verklaart Rabbi Pinchas de naam als 'zwaar [beladen] van tong', wellicht om hem te vergelijken met Mosjè (Ex. 4:10). Maar misschien ook ter verklaring van het zeldzame woord *bolees* (7:14): 'oogster' [van sycamoorvijgen], dat in de Talmoed voorkomt als *boleesj*. Amos zou de *sj* als *s* hebben uitgesproken!

De tijd van Amos' optreden
Amos profeteerde blijkens 1:1 *in de dagen van Oeziahoe, de koning van Jehoeda, in de dagen van Jarov'am, de zoon van Jehoasj, koning van Israel*. Vgl. bijlage bij *Tenachon* 6. Hij was een tijdgenoot van Hosjea, wiens optreden eveneens in de regeringsperiode van Jarov'am valt. Wie van beiden de eerste was is onzeker. Beiden profeteerden in het noordrijk Israel. Hun eerste optreden valt nog vóór Jesjaja en Micha, de profeten van Jehoeda. Hosjea zette zijn profeteren ook na de dood van Jarov'am nog voort; Amos zwijgt dan.

(5:14f). In het houden van de geboden tussen mens en medemens erkennen we Hem die de Bron van alle leven is. Vandaar dat Amos' profetieën steeds weer verwijzen naar de scheppingsorde (4:13, 5:8, 8:8 en 10, 9:5), die Hij Israel bekend heeft gemaakt: *Jullie alleen heb Ik gekend uit alle geslachten van de aarde. En daarom bezoek Ik aan jullie al jullie overtredingen* (3:2).

Maar als alle profeten besluit ook Amos zijn boek met woorden van belofte, die de zin van alle onheilsprofetieën duidelijk maken, niet in de laatste plaats tegenover hen die zijn profetieën willen negeren en zeggen: *het kwaad zal ons niet raken* (9:10). Het kwaad zál degenen raken die Hem in hun daden blijven ontkennen. Want de scheppingsorde staat en valt met het houden van de geboden tegenover de medemens in wie Gods Beeld zichtbaar worden wil. Wanneer dat inzicht doorbreekt zal de rest van het volk voor altijd worden verenigd onder het koningschap van het huis van David: *Op die dag richt Ik weer op de gevallen hut van David. Haar bressen zal Ik omheinen, haar puin weer oprichten, en Ik bouw haar als in de dagen van weleer* (9:11).

Over het leven van Amos weten we niet anders dan dat hij kwam uit Tekoa (1:1) een stad ten zuiden van Beet-Lèchem (Bethlehem), tegen de woestijn van Jehoeda aan. De stad stond bekend om haar wijzen (in 2Sam. 4:2-21 laat Joav een wijze vrouw halen uit Tekoa). Volgens 1:1 was hij een herder uit die stad; in 7:14 noemt hij zichzelf *een veehouder en een kweker van sycamoorvijgen*. We vertalen expres niet 'ossendrijver en aflezer van wilde vijgen' zoals de Statenvertaling wil, omdat dit vermoedelijk ten onrechte de indruk wekt dat Amos een arme herder was, die in zijn onderhoud voorzag door wilde vijgen af te slaan (al komt ook deze verklaring in de traditie wel voor). Onze vertaling berust op de Aramese vertaling van Jonatan. Volgens de chachamiem (bNedariem 38a) 'waren alle profeten rijk'. Waarmee gezegd wil zijn dat ze hun eigen inkomen hadden en dus niemand naar de ogen hoefden te zien.

De profetieën van Amos zijn gesteld in een rijke poëtische taal, getuigend van een intieme kennis op alle terreinen van het praktische economische leven, natuur, geschiedenis en wetenschap. Hij spreekt van verre volken, van Orion en Pleiaden (5:8); uit het feit dat hij zich richt tot het volk dat in Beet-Eel tezamen kwam blijkt dat deze kennis ook onder het volk verbreid was en dat men met de doorwrochte poëtische beeldspraak geen moeite had. De tijd waarin Amos optrad was zowel voor Israel als Jehoeda een periode van grote voorspoed en buitenlandse handel. Jarov'am van Israel en Oeziahoe van Jehoeda hadden vrijwel het gehele gebied weer in handen van het volk gebracht, als in de dagen van David en Sjlomo. In Israel, waar Amos profeteert, genoten de rijken een grote welvaart. Hij spreekt van vlees, wijn, olijfolie, winter- en zomerverblijven, met ivoren zuilen. Hoewel zich ook plagen voordeden (zie hoofdstuk 4), zag men die als voorbijgaande incidenten, waarna men het *dolce vita* weer kon opnemen. In deze welvaart had echter alleen een minderheid van de bevolking deel. De armen werden meedogenloos uitgebuit, wat uiteindelijk leidde tot verzwakking van het koningschap en tot gedachten aan opstand. Kort na de dood van Jarov'am werd zijn zoon Zecharia in een samenzwering om het leven gebracht en begon voor het koningschap een lange periode van beroeringen en opstanden, tot het land uiteindelijk door Asjoer werd weggevaagd.

De struktuur van het boek

In het 'Overzicht van het boek' op p. 214 volgden we de indeling van Menachem Haran (*Entsiklopedia Mikraiet*). U herkent daarin vier delen, die zich kristalliseren rond vier thema's: Profetieën over de volken, onheilsprofetieën over Israel, de lotgevallen van de profeet en troostprofetieën over Israel. Volgens Prof. Haran zijn alle profetische boeken naar die vier basisthema's geredigeerd, ook al is de volgorde niet altijd dezelfde, en zijn ook niet van iedere profeet alle vier de thema's overgeleverd. Bij het boek Amos plaatsten de redacteuren de profetieën over de volken aan het begin van het boek en de troostprofetie aan het einde. Voor elk van beide thema's was hun maar één eenheid overgeleverd. Weliswaar is de eerste profetie van het boek Amos (1:2-2:6) strikt genomen geen profetie over de volken (ze loopt immers uit op een bemoediging voor Jehoeda en Israel), maar omdat de profetie voor een zo groot deel over de buurlanden gaat, kon men er ook een profetie over de volken in zien.

Rond de overige thema's trof men echter verzamelingen profetieën aan, die in de overlevering al tot eenheden waren uitgekristaliseerd. Daarin liepen de thema's uiteraard door elkaar. De bruisende gedachtenstroom van de profeten laat zich niet ongezocht in vakjes dwingen. Terwille van een redactie achteraf kan men het materiaal dan alleen naar thematische zwaartepunten ordenen. Zo behelst het deel over de lotgevallen en de persoonlijke ervaringen van de profeet (7:1-9:6) maar één 'verhaal', maar het is omringd door visioenen die de profeet verhaalt in de eerste persoon. Naar de inhoud had men deze visioenen ook tot de onheilsprofetieën kunnen rekenen (in het boek Jeremia zijn dergelijke visioenen daar inderdaad onder gerangschikt: Jer. 1:11-14; 24:1-3).

Deze visie van prof. Haran kan ons enig inzicht geven in de soms ondoorzichtig lijkende struktuur van de profetische boeken.

Om drie wandaden

Het boek Amos begint – na het opschrift (1:1) en het motto (1:2) – met een lange redevoering (1:3-2:16), waarin de profeet om de beurt de buurvolken van Israel op de korrel neemt, en tenslotte ook Israel zelf. De redevoering bestaat uit acht delen. Eerst spreekt de profeet over de drie vreemde buurvolken: de Arameërs (Damascus), de Filistijnen (Gaza) en de Phoeniciërs (Tyrus). Dan volgen de drie buurvolken die aan Israel verwant zijn: Edom, Ammon en Moav. Tenslotte komen de twee broedervolken aan de beurt: Jehoeda (het Zuidrijk) en Israel (het Noordrijk).

De acht delen van Amos redevoering hebben alle dezelfde opbouw: Eerst de beginzin, die bij alle acht dezelfde is: *Zo zegt de Eeuwige: om drie wandaden van* (volgt de aanduiding van het volk) *en om vier zal Ik het niet omkeren;* vervolgens de aanklacht: een beschrijving van de wandaad van het betreffende volk; en tenslotte het vonnis, de aankondiging van de straf.

De woorden *Om drie wandaden en om vier* vormen een vaste zegswijze, waarmee wordt uitgedrukt dat er sprake is van vele wandaden (vgl. ons 'driedubbel en dwars'): Om de vele wandaden die NN heeft begaan *zal Ik het niet omkeren*. Dat wil zeggen: zal Ik Mijn toorn niet omkeren, zal Ik ze niet vergeven; zal ik de straf niet omkeren, het vonnis niet vernietigen. Met de beginzin drukt de profeet uit dat de Eeuwige schoon genoeg heeft van de toestand en die niet langer accepteert: Nu is het meer dan genoeg geweest! Deze betekenis wordt nog versterkt door een andere mogelijkheid om de zin op te vatten. Hij valt namelijk ook te lezen als: 'Drie wandaden ben Ik bereid door de vingers te zien, maar met de vierde (die dan meteen wordt genoemd) is de maat vol' (zie p. 221).

De eerste zeven delen zijn allemaal ongeveer even lang (2 of 3 verzen) en lijken sterk op elkaar. Zo sterk dat de hele tirade een tikje cliché-matig aandoet. De wandaden zijn alle van hetzelfde soort: gruweldaden in oorlogssituaties. De enige uitzondering hierop is de wandaad van Jehoeda: ze houden zich niet aan de Tora en laten zich meeslepen door verkeerde ideeën. De straffen waarmee de verschillende volken worden bedreigd zijn opvallend gelijk; *Ik zend een vuur in* [de muur van] *Gaza, Tyrus,* enz. komt bij alle zeven voor. Bij vier van de zeven is ook sprake van ballingschap en vernietiging. Het patroon breekt wanneer de profeet bij Israel komt. Hij begint weliswaar op dezelfde wijze: *Zo zegt de Eeuwige: om drie wandaden van Israel en om vier, keer Ik het niet om* en dan volgt de beschrijving van de wandaad. Maar daarmee houdt de overeenkomst op. Want van Israel noemt de profeet niet één wandaad, maar een hele reeks (2:6-8). En ze zijn heel anders van aard: het zijn daden van sociaal onrecht. De beschrijving van de straf (2:13-16) is veel gedetailleerder. Geen algemeen beeld van verwoesting en ballingschap, maar een concrete beschrijving van een verpletterende nederlaag in een veldslag. Tussen de overtredingen en de straf staat een aantal verzen (2:9-12) waarin Gods weldaden tegenover Zijn volk worden opgesomd. En ondanks dat begaan ze deze wandaden!

De hele redevoering van Amos leidt toe naar het laatste gedeelte.

De buurvolken van Israel

De redevoering van Amos in hoofdstuk 1-2 is bedoeld voor Israel, het noordrijk, dat na de dood van Sjlomo ontstaan was. Naast Israel noemt de profeet zeven buurvolken: de Arameeërs ten NO van Israel, de Filistijnen in het ZW, de Phoeniciers (Sidoniërs) in het NW, Edom in het ZO, Amman en Moav ten oosten van de Jordaan; en Jehoeda, het zuidrijk. Daarmee komen alle buurvolken van Israel uit die tijd ter sprake.

Encyclopedia Judaica IX, 116)

De val van Damascus

In 1:5 beschrijft Amos de verwoesting van Damascus en de ballingschap van het volk van Aram. Ook uit de Assyrische annalen weten we dat Damascus door de Assyriërs is verwoest, en wel in het jaar 802. Amos is als profeet opgetreden ten tijde van Jarov'am II van Israel en Oeziahoe van Jehoeda, dwz ca 760, veertig jaar later. In 1:5 spreekt Amos dus niet over de toekomst, maar over het verleden. Hij interpreteert voor zijn toehoorders een bekend feit uit de recente geschiedenis. (DvL)

We kunnen het ons haast voorstellen: de profeet spreekt in Sjomron, de hoofdstad van Israel, de verzamelde menigte toe. Eerst wordt de grote bedreiging uit het noorden, Damascus, gekraakt. Gejuich! Dan de oude aartsvijanden, de Filistijnen. Weer gejuich. En zo alle buurvolken langs. De toehoorders worden er steeds vrolijker van. Tenslotte krijgt zelfs Jehoeda een veeg uit de pan: het vermaledijde Jehoeda met zijn pretenties van de ware Tempel en het ware koningshuis. Goed zo! Maar dan gebeurt er iets onverwachts. De profeet keert zich nu ook tegen Israel, tegen het Noordrijk zelf! In een geschokte stilte luisteren de mensen naar de bittere verwijten van de profeet. Pas als hij uitgesproken is vinden ze (in hoofdstuk 3) hun stem terug en gaan ze met hem in debat.

Welke wandaden van Israel noemt Amos? Hij beschrijft er vier. Ten eerste: *Zij verkopen een rechtvaardige voor zilver en een arme terwille van een paar schoenen* (2:6). Deze woorden hebben betrekking op de gangbare praktijken in de rechtspraak. De rechters laten zich omkopen (*voor zilver*), veroordelen de onschuldige (*de rechtvaardige*) en leveren hem zo uit (*verkopen*) in de macht van zijn tegenpartij. Zelfs voor zoiets onbenulligs als een paar schoenen zijn ze bereid het recht te buigen. Of: de rijken beschuldigen iemand ten onrechte van diefstal. Wanneer hij dan veroordeeld wordt en geen geld heeft om het zogenaamd gestolene te betalen, dan verkopen ze hem als slaaf (vgl. Ex. 22:3). Niet omdat ze het nodig hebben – ze hebben meer dan genoeg – maar om hun luxe (*een paar schoenen*) nog te vergroten.

Ten tweede: *Ze trappen de geringe met het hoofd in het stof van de aarde, zodat de zachtmoedigen afwijken van de weg* (2:7a). De rijken onderdrukken en vernederen de armen; ze houden ze in een positie van afhankelijkheid, zodat ze geen uitzicht hebben, geen kant meer op kunnen, geen weg hebben om te gaan. De willekeur en het onrecht dwingen de weerlozen tot kronkelwegen om te overleven.

Ten derde: *Een man en zijn vader gaan naar het meisje* (2:7b). Ontucht komt overal voor. Maar hier gaan vader en zoon samen, openlijk, zonder zich voor elkaar te generen. Ouders leren hun kinderen niet de betekenis van een relatie, maar de kortste weg naar het bordeel.

En ten vierde: *Zij strekken zich uit bij elk altaar op verpande kleren en drinken in het huis van hun God de wijn van de beboeten* (2:8).

De rijken zijn niet Goddeloos, o nee! Ze zijn heel vroom; ze vervullen minutieus hun religieuze plichten en brengen regelmatig hun offers. Maar bij de offermaaltijd zitten ze op *verpande kleren* en drinken ze *de wijn van de beboeten*. Die kleren hebben ze van de armen gekregen als onderpand voor een lening. Volgens de Tora moet de arme zijn mantel bij zonsopgang terugkrijgen om te kunnen slapen (Deut. 24:12). De mantel was namelijk ook zijn beddegoed. In plaats daarvan gebruiken de rijken de mantel als rustbed bij een offermaaltijd. En de boete die iemand betaald heeft (bv. omdat hij een ander lichamelijk letsel heeft toegebracht, (vgl. Ex. 21) moet aan de benadeelde worden gegeven. In plaats daarvan kopen ze er wijn voor en drinken die bij hun offermaaltijd.

Amos beschrijft een gedegenereerde samenleving, waarin een corrupte rechtspraak, willekeur, schaamteloosheid en Godslasterlijke vroomheid normaal geworden zijn. (DvU)

Israel en de volken

Amos begint zijn boek met een reeks profetieën over de volken, iets wat we bij geen enkele andere profeet vinden. Dat hij juist hiermee begint (en er in 9:7 mee eindigt!), onthult wat misschien wel hèt kernthema van zijn profetieën is: dat het uitverkoren zijn van Israel niet inhoudt dat God de overtredingen van Zijn volk met de mantel der liefde zal bedekken. In tegendeel: door God verkoren te zijn houdt een zware morele en religieuze verantwoordelijkheid in. Zwaarder dan geldt voor de andere volken. Vandaar dat hij na de profetieën over de volken de zonden van Israel en Jehoeda dubbel laat wegen. Immers: *Alleen jullie heb Ik gekend uit alle families der aarde. Daarom bezoek Ik aan jullie ál jullie overtredingen* (3:2). Radak parafraseert: omdat jullie Mij van zo nabij hebt leren kennen, 'daarom is het rechtvaardig dat Ik al jullie overtredingen bezoek. Want een koning toornt meer op zijn dienaren die hem nabij zijn dan over hen die verder van hem staan. De overtredingen van de afgodische volken deren Hem alleen wanneer ze alle perken te buiten gaan, zoals de onmenselijkheid die voorafging aan de Grote Vloed'. Met al zijn tussenliggende profetieën tracht Amos Israel te overtuigen van de zwaarte van de verplichting die het uitverkoren zijn op hen legt. Aan het eind van zijn boek (9:7) verwijst hij terug naar het begin en relativeert hij nogmaals het uitverkoren zijn: Denk niet dat Ik tegenover jullie anders optreed dan tegenover de andere volken: *Zijn jullie me niet als Koesjieten? Heb Ik Israel niet uitgeleid uit Egypte, zoals de Filistijnen uit Kreta en de Arameërs uit Kir?* Dwz: wanneer jullie je niet gedraagt als het volk Gods, dan zijn jullie als alle andere volken, en dan heeft de Uittocht uit Egypte geen andere betekenis dan de uittocht van de Filistijnen uit Kreta! Maar ook dan blijft Hij zijn eisen stellen en zal Hij jullie overtredingen zwaarder straffen dan de andere volken. Want jullie blijven *Mijn volk*.

Opstaan zal ze, de maagd Israel

5:1-2 *Hoort deze rede die ik over jullie aanhef, een klaaglied, Huis van Israel: Gevallen is ze, niet zal ze nogmaals opstaan, de maagd Israel, neergeworpen op haar grond, geen die haar opricht.*
Wanneer Amos deze rede tot het volk van Israel (het noordrijk) uitspreekt, is het koninkrijk nog in volle bloei. Maar hij voelt het onheil naderen, en in zijn gedachten ziet hij het in al zijn verschrikking al voor zich.
De openingszin van het klaaglied stelt de verklaarders voor een geducht probleem: Zijn er niet tal van profetieën die de uiteindelijke wedervereniging van Israel en Jehoeda beloven, en daarmee ook de terugkeer van de tien stammen van het noordrijk? Zoals de profetie van de twee stukken hout in Jech. 37:16f (en zie p.190), of Jer. 32:30? En ook Amos zelf verwoordt die belofte in het slot van zijn boek: *Op die dag richt Ik weer op de gevallen hut van David* (9:11) en *terugkeren doe Ik Mijn volk Israel* (9:14). Maar hoe kan hij (in 5:2) dan zeggen: *Gevallen is ze, niet zal ze nogmaals opstaan, de maagd Israel, neergeworpen op haar grond, geen die haar weer opricht*!? In de midrasj die we citeerden in *Tenachon* 8 (p. 116) wordt deze tegenstrijdigheid op een dramatische wijze verwoord. 'Heb je niet eerst gezegd: *Gevallen is ze, niet zal ze nogmaals opstaan?* En nu zeg je me: *Op die dag richt Ik weer op de gevallen hut van David?* Wat moet ik geloven?'
Eén oplossing is dat de profeet het volk wil oproepen zèlf dit klaaglied aan te heffen, als teken dat de ernst van hun afvalligheid tot in hun merg is doorgedrongen. Zoals ook Jeremia (9:19-21) het volk tot een weeklacht oproept: *Leert jullie dochters klaagzang* en dan de inhoud van die klaagzang volgen laat: *De dood is geklommen in onze vensters (-) om de kindertjes uit te roeien*. Dat er op zo'n oprecht getuigenis van de eigen zondigheid redding komen zal, is echter de hoeksteen van alle profetie. Vandaar dat de *Zohar* (Pekoedé, p.239b) onze zin aldus verstaat: *Gevallen is ze en* [vanuit zichzelf!] *zal ze niet nogmaals opstaan;* het is de Heilige Hij zij gezegend die haar uit het stof zal doen opstaan: *Op die dag richt Ik weer op de gevallen hut van David*.
In bBerachot legt Rabbi Jochanan verband tussen onze zin en een niet geschreven regel in Psalm 145. In deze psalm begint elke zin in alfabetische volgorde met een letter van het alfabet. In vertalingen is dit niet te evenaren, maar daar laat men dan elke zin voorafgaan door een transcriptie van de betreffende letter: *alef, beet, gimel,* enzovoort. Nu is het opvallend dat de letter *noen* ontbreekt. Volgens Rabbi Jochanan (bBerachot 4b) zou in de ontbrekende regel een zin als die uit Amos 5:2 hebben gestaan: *Gevallen* [in het Hebreeuws begint het woord *nofla* met een *noen*] *is ze, niet staat ze weer op, de maagd Israel*. David zou de zin ongezegd hebben gelaten, maar er in de volgende zin het onmisbare vervolg op hebben gegeven: *Hij steunt* [desondanks] *allen die vallen, en allen die gebukt gaan richt Hij op*. Dit vervolg blijft in de zin van Amos ongezegd tot aan het einde van zijn profetie. De chachamiem lezen het vervolg echter al in de zin zelf, en wel met een verschuiving van de komma: *Gevallen is ze, niet nogmaals* [zal ze vallen, maar] *opstaan zal ze, de maagd Israel*. Maar blijft het vervolg van de zin werkelijk ongezegd? Blijft God niet vragen: *Zoek Mij, dan zullen jullie leven?*

Over midrasj
In de kolom hiernaast citeerden we een midrasj uit de Talmoed over Amos 5:2. Bij de lezer kan de vraag zijn opgekomen: waarom wil de midrasj toch met alle geweld zo'n zin anders dan letterlijk lezen? Waarom zeggen we niet gewoon dat de bevlogenheid van Amos hem tot overdrijving brengt wanneer hij de ondergang van heel Israel al voor zich ziet? Is dat niet een veel voor de hand liggender verklaring? We wèten toch uit Tenach dat God Zijn volk nooit zal laten vallen? Waarom wringt de midrasj zich in allerlei bochten om dan uiteindelijk tot dezelfde slotsom te komen? We moeten ons echter realiseren dat de zin van Amos ons confronteert met onze eigen angst en onzekerheid: Blijft Israel wèrkelijk altijd bestaan? Geldt de belofte ook ons? Mogen wij ons rekenen tot 'de rest van Israel' die uiteindelijk deel heeft aan de verlossing? Om dit soort angstige vragen te ontlopen nemen we onze toevlucht tot de 'theologie' of de 'bevredigende verklaring'. Maar daarmee lopen we weg van de woorden van de profeet en van de angst en de onzekerheid die hij ermee oproept. De midrasj gaat echter uit van de emotie. De midrasj over de verzwegen regel in Psalm 145 suggereert dat ook koning David worstelde met zijn angst. Hij durfde de regel als het ware niet uit te spreken. De woorden die hij dan laat volgen (*Hij steunt de gevallenen...*) vullen zich daardoor ineens met huiver: Mag hij dit zomaar zeggen? Zijn ze ook voor een zondig mens van vlees en bloed wel zo zeker? In het antwoord waar de chachamiem uiteindelijk toe komen klinkt dan nog altijd deze huiver door om het mysterie van Gods erbarmen dat met zoveel harde gestrengheid gepaard gaat. De worsteling van de midrasj om begrip heeft ons dan niet verwijderd van onze emoties, maar heeft ze ingeweven in 'een' (en niet 'het') antwoord. De midrasj zoekt geen rationele oplossing van een intellectueel probleem, maar leert ons leven in het spanningsveld tussen de belofte en de werkelijkheid van ons hart.

Zoekt Mij

5:4-6: *Want zo heeft gezegd de Eeuwige, tot het huis van Israel: Zoekt Mij en jullie zullen leven. En zoek niet Beet-Eel, kom niet naar Gilgal, trek niet naar Be'eer Sjewa, want Gilgal zal zeker worden weggevoerd en Beet-Eel zal worden tot niets. Zoekt de Eeuwige en jullie zullen leven, anders treft Hij als vuur het huis van Joseef, het verteert en geen kan Beet-Eel blussen. Geen is er die haar opricht,* lazen we in 5:2. Dat dit niet op de Eeuwige kan slaan blijkt uit dit vervolg. Er is er Eén, en Die zegt nu: *Zoekt Mij, en jullie zullen leven.*

Maar *zoek niet Beet-Eel.* Na de scheuring van het rijk had koning Jarov'am Beet-Eel gemaakt tot het 'heiligdom van de koning' (7:13) voor het rijk van de tien stammen (Israel of Efrajiem). Daar had hij een van de gouden kalven neergezet. De koning van Israel wilde daarmee het noordrijk een eigen eredienst, en eigen altaren geven, tegenover de door God geboden eredienst in Jerusalem. Het verhaal staat te lezen in 1Kon. 12:26f (zie ook *Tenachon* 5, p. 77). Beet-Eel was al tijdens de aartsvaders een heilige plaats en in de tijd van de Richteren bevond zich daar de ark van het Verbond (Richt. 20:26-28). Ook Gilgal was van oudsher een heilige plaats voor Israel. Daar werd het eerste Pesach na de Intocht gevierd (Joz.5); in de dagen van Sjmoe'el was Gilgal het centrum van de eredienst (1Sam. 11:14-15 e.a.); in de koningentijd was het een van de plaatsen van eredienst, waarvan Hosjea (9:15) de onheusheid aan de kaak stelt. Blijkens onze tekst werd ook Be'eer Sjeva – de stad van de aartsvaders – beschouwd als een heilige plaats. Amos preciseert niet wat voor ongerechtigheden zich in Beet-Eel, Gilgal en Be'eer Sjeva afspeelden. De gouden kalveren van Jarov'am waren weliswaar in strijd met de geboden van de Tora, maar ze waren wel gericht op de dienst aan de Eeuwige. Ze werden gezien als pendanten van de cheroeviem in de Tempel in Jerusalem; van een dienst aan vreemde goden was dus geen sprake. Dat ze een overtreding van de Tora inhielden is duidelijk, maar op dat aspect gaat Amos niet in. De eredienst in Jehoeda mag dan de regels van de Tora volgen, en die in Israel niet, maar dat maakt geen verschil wanneer men de eredienst centraal stelt en niet God. Met andere woorden: wanneer men meent dat het brengen van offers en formele gebeden een vrijbrief is voor het najagen van de eigen begeerten. Het zijn niet de offers en het zijn niet de zogenaamde 'heilige plaatsen' die de mens redden; het is God die redt wanneer we Zijn Wil in ons leven zichtbaar maken. Offers en gebeden dienen dáárvan de expressie te zijn. Vandaar: *Zoekt de Eeuwige en jullie zullen leven...* Dat wil zeggen: zoekt de wil van de Eeuwige te kennen.

Maar zoekt niet Beet-Eel, zoek geen toevlucht in heiligdommen, denkend dat die jullie voor onheil kunnen behoeden. De drie genoemde plaatsen zijn op zichzelf niet heilig. Het zijn geheugensteunen voor het voorbeeld van Awraham, Jitschak en Ja'akov, en van Jehosjoea, die álle plaatsen waar ze verbleven heiligden door hun zoeken naar God en het doen van Zijn wil, zodat de Inwoning Gods er als het ware kon verwijlen. Leest u nog eens 5:1-6. De profetie begint met een klaagzang (1-2), die treurig en gelaten klinkt, en dan uitmondt in een schildering van hoe Israel in de oorlog letterlijk gedecimeerd wordt tot er tien overblijven (3). Deze schildering klinkt echter nog

De Eeuwige brult uit Tsion

1:2 *En hij* [Amos] *zei: de Eeuwige brult* [of *zal brullen*] *uit Tsion, vanuit Jerusalem geeft Hij* [of *zal Hij geven*] *Zijn Stem, zodat de weiden der herders verwelken en de top van de Karmel verdort.*

De zin is als het ware het motto boven zijn gehele boek. We kunnen er verschillende betekenissen in lezen: een die slaat op het heden en een die slaat op de toekomst. Misschien doelt Amos ermee op zijn roeping tot profeet: *De leeuw heeft gebruld, wie zou niet vrezen? Mijn Heer, de Eeuwige heeft gesproken: Wie zou niet profeteren!* (3:8). Ik voelde me niet waard om te profeteren, en wilde weigeren, maar toen de Eeuwige mij vanuit Tsion (waar de ark van het Verbond bewaard werd) toebrulde als een leeuw, zodat de weide waar ik mijn kudde hoedde verdorde, kon ik niet anders. Tegelijkertijd kan het beeld begrepen worden als een hartstochtelijke waarschuwing Gods voor wat het volk Israel te wachten staat wanneer het Gods Woord blijft verachten. De komende aardbeving (zie 1:1) kan er het eerste teken van zijn. Het beeld van de Eeuwige als een brullende leeuw vinden we ook in Jo'eel 4:17, maar daar geldt het brullen de vijanden van Israel. Op p. 193 wezen we er op dat het boek Jo'eel in de Twaalf vóór Amos is geplaatst, omdat Amos op het beeld doorgaat. In Hosj. 11:10 gaat God als een brullende leeuw Zijn volk vooruit. In Hosj. 5:14 en 13:7 valt Hij daarentegen als een verscheurende leeuw op zijn ontrouwe volk aan. In Jer. 25:30 laat God Jeremia zeggen: *De Eeuwige, vanuit de hoogte brult Hij, van uit de woonstee van Zijn heiligheid laat Hij Zijn Stem uitgaan, en Hij brult en brult over zijn huis (–) het dreunen reikt tot het einde der aarde, want met de volken heeft Hij strijd, over alle vlees houdt Hij gericht, de bozen geeft Hij over aan het zwaard.* De beeldspraak geeft zowel Gods huiveringwekkende macht weer, als zijn hartstochtelijke betrokkenheid bij de wereld.

wat ingehouden en ietwat cliché-matig. Het *zoekt Mij* (4b-5a) begint als een waarschuwing, die in 5b-6 al dreigender wordt. In 7-11 baant nu de woede Gods zich een weg in een wanhopige aanklacht: 7 O *jullie, die het recht omwentelt tot alsem en gerechtigheid op aarde laat liggen,* om er overheen te lopen! Het recht Gods, in Ps.19:11 *zoeter dan honing* genoemd, doen ze verkeren in gif. En dan ineens, zonder overgang, laat de Eeuwige Zich zien in al Zijn huiveringwekkende macht: Jullie wentelen het recht om? Zou Ik júllie niet omwentelen? Hoor hoe Ik de hele schepping wentel: 8-9 *Die het Zevengesternte en de Orion maakt. Die het doodsdal omwentelt tot ochtend en de dag tot nacht verduistert, Die het water der zee oproept en uitgiet over het aangezicht van de aarde, de Eeuwige is Zijn Naam! Die overweldiging laat bliksemen over de machtige, overweldiging komt over de vesting!*
Aldus Gods reactie op vers 7, waarop hij nu terugkomt:
10 *Zij* [de 'jullie' uit 7] *haten in de poort* [waar de rechters zitting houden] *hem die vermaant; wie gaafheid spreekt, verafschuwen ze.*
(Heeft Amos zichzelf op het oog, die hen terechtswijst?) We zijn weer terug op de aarde. Maar het verband dat zojuist gelegd is tussen de Schepper en wat zich op aarde afspeelt ontgaat de toehoorders. Ze wanen zich rechtvaardig. En dat is Amos grote probleem: te profeteren tot een gemeenschap die zichzelf rechtvaardig waant. En die zelfs verlangt naar 'de dag van de Eeuwige' naar het gericht over de volken: *Wee hen, die hunkeren naar de dag van de Eeuwige. Waartoe zou jullie de dag van de Eeuwige zijn: Duisternis zal hij zijn en geen licht!* (5:18). En *Wee jullie gezapigen in Tsion, jullie zekeren op de berg van Sjomron.* Uit de vermelding van Tsion blijkt dat hetzelfde geldt voor Jehoeda. Voor het oog der wereld leek er ook alle reden voor die zorgeloosheid en die gezapigheid: Jehoeda en Israel maakten tijdens het optreden van Amos een haast ongekende politieke en economische bloeiperiode mee (vgl. p. 85). Wat kon er gebeuren?
Waar hád Amos het over!
We nemen de draad van onze besprekingen van hoofdstuk 5 weer op. De verzen 11-18 schilderen in een drievoudig *daarom, daarom, daarom* de consequenties van het onrecht dat de toehoorders niet willen zien.
11-12 *Daarom, omdat jullie de armen vertrappen* enz. zal je je welvaart niet kunnen genieten.
13 *Daarom zal hij die begrijpt in die tijd zwijgen, want het is een kwade tijd.* Hij die begrijpt (de rechtvaardige, zoals degeen *die vermaant en gaafheid spreekt* uit zin 10) zal de oorzaak van de rampspoed kennen, en er niet naar hoeven vragen. Tot degenen die de Eeuwige trouw zijn gebleven zal hij echter blijven zeggen: *Zoekt het goede en niet het kwade, opdat jullie zullen leven, Want dan zal de Eeuwige, de God der heirscharen met jullie zijn, zoals jullie gezegd hebt* [nl. op de berg Sinai: *We zullen doen en we zullen horen,* Ex. 24:7 en in die geest ook Joz. 24:16; aldus Abravanel].
Deze zin echoot opnieuw het sleutelwoord van ons hoofdstuk: *Zoekt Mij* (4) en *zoekt de Eeuwige* 6). Het lijkt of dit *zoekt Mij* nu zijn volle invulling krijgt: het goede lief te hebben en recht te doen.
Over het derde *Daarom* (16-18) met het *wee hen die hunkeren naar de dag van de Eeuwige* (18) spraken we hierboven al.

Een mystieke verklaring
4:13 *Want zie, Hij die de bergen vormt en de wind schept en de mens onthult wat Zijn Woord is...*
Aldus de voor de hand liggende vertaling. In de mystieke verklaring van Rabbi Chajiem van Volozhyn (*Nèfesj Chajiem*, 1,13) moeten we *Zijn Woord* echter zonder hoofdletters lezen en gaat het om de woorden van de mens!
'De profeet waarschuwt dat de mens, zolang hij zich in deze, lagere, wereld bevindt, niet doorziet dat het bouwen dan wel – God verhoede – vernietigen van de hogere werelden afhangt van elk van zijn woorden. Hij zou kunnen denken: hoe kan mijn dagelijkse spreken ooit iets aan de wereld veranderen! Laat hem beseffen dat geen onwillekeurig woord, geen enkel gesprek, niets van wat zijn lippen uitten, verloren gaat of ongedaan wordt gemaakt. Zo zegt de *Zohar* (Misjpatiem 100b): 'Zelfs de adem van de mond heeft zijn plaats en de Heilige Hij zij gezegend doet ermee naar Zijn Wil. Geen woord van een mens, geen klank, niets blijft ledig; voor alles is een plaats en een funktie'.
'Alles wat de mond van de mens uitgaat weerklinkt in den hoge en wekt een kracht in de hogere wereld. Een positief woord versterkt de machten van de heiligheid: *Ik heb Mijn woorden in je mond gelegd (–) om de hemel te planten en de aarde te gronden* (Jesj. 51:16).
'Er is geen woord dat de mond van de mens uitkomt, geen klank of hij stijgt op en wekt een ander woord (–). Wanneer men heilige woorden zegt, woorden van Tora, dan transformeren ze zich tot klanken die opstijgen, de Heilige Hoogste Koning wekken en een kroon weven op Zijn Hoofd. En dan is er vreugde in de hogere en in de lagere wereld' (*Zohar* Emor 105a).
Negatieve woorden vernietigen daarentegen. Eens zal God elk mens onthullen wat zijn spreken in de hogere werelden heeft aangericht. Vandaar: *Die de mens onthult wat zijn woord is...*

Ik ben geen profeet...

De hoofdstukken 7-9 vormen één profetie, die Amos uitspreekt in de eerste persoon. Hij spreekt de verzamelde menigte toe bij het altaar in Beet-Eel, in tegenwoordigheid van de priester Amatsiá. We bespreken hier de verzen 7:1 tot 8:3.

7:1-3 *Zo deed mijn Heer, de Eeuwige, mij zien: zie, Hij vormt een sprinkhanenzwerm, toen de late halmen begonnen op te komen. En zie: 'na de afmaaiing van de koning was het. En het was toen* [ik in mijn profetie zag dat] *hij het kruid van de aarde geheel ging verteren, dat ik zei: Mijn Heer, Eeuwige! vergeef toch, hoe zou Ja'akov kunnen bestaan, hij is toch klein! Het berouwde de Eeuwige: niet zal het zijn, zei de Eeuwige.*

In hoofdstuk 4 lezen we dat de Eeuwige het volk al met vijf plagen gestraft had, maar dat ze nog altijd niet tot Hem waren teruggekeerd. De eerste drie plagen betroffen alle de hongersnood: het uitblijven van regen (4:7-8), plantenziekten (4:9a) en een sprinkhanenplaag (4:9b; de Statenvertaling spreekt van 'rups', maar Hebr. *gazam* slaat op de sprinkhanenlarve; vgl. Jo'eel 1:4). De vierde plaag was de pest (4:10a) en de vijfde de oorlog (*het zwaard*, 4:10b). Maar omdat het volk desondanks geen omkeer deed, beschikte God dat ze nu in volle zwaarte over het volk zullen komen. Dat wordt nu de inhoud van de profetie uit hoofdstuk 7. Eerst laat de Eeuwige hem de plaag van de hongersnood zien en met name de derde fase daarvan: de sprinkhanenplaag; maar de eerste twee fasen zijn door de regels heen te lezen. *De late halmen* worden in het Hebr. aangeduid met *lèkesj*, wat verband houdt met het woord *malkosj*, 'de late regen'. Op het moment dat de late regen ten langen leste komt en het gewas laat groeien, vormt de Eeuwige de sprinkhanenzwerm, die de oogst alsnog teniet doet. En hij komt wanneer het vee van de koning het gras al heeft afgegraasd, dwz in de zomer. Daaruit blijkt dat de oogst bij gebrek aan een eerdere regen tot de zomer is uitgebleven! (Malbiem). Het ongebruikelijke woord dat ons vers voor 'sprinkhanen-zwerm' gebruikt, *govai*, brengt Abvravanel in verband met de letterlijke betekenis: 'inner van belastingen'; God int nu als het ware de schulden van het volk.

Amos vraagt vergeving voor het volk en God belooft hem deze plaag geen werkelijkheid te laten worden. In 1:3,6,9,11,13 en 2:1,4,6 zegt de Eeuwige immers: *om drie overtredingen (–) om vier zal Ik hem niet vergeven* (zie p. 216), waaruit de chachamiem leren (bJoma 86b): 'Wanneer iemand de eerste, de tweede, de derde keer overtreeedt, wordt hem vergeven, maar de vierde keer niet meer'. En de sprinkhanenplaag betreft de derde keer (na het uitblijven van de regen en de plantenziekten uit hoofdstuk 4).

In 7:4 krijgt Amos in zijn visioen de vierde en vijfde plaag te zien: de pest en de oorlog, die allebei met een verterend vuur worden vergeleken. Amos vraagt nu geen vergeving voor het volk, want het is de vierde plaag, voor een vierde overtreding. Nu zegt hij daarom (5): *Mijn Heer, Eeuwige! laat toch af, hoe zou Ja'akov kunnen bestaan, hij is toch klein!* Ook nu willigt God zijn bede in, met dezelfde woorden als in 3. Nu volgt het derde visioen: 7-9 *Zo deed Hij mij zien: En zie, mijn Heer staande op een loodrechte muur, een schietlood in Zijn hand. En de Eeuwige zei tot mij: wat zie jij, Amos? En ik zei: een schietlood. Mijn*

Amos versus Amatsià

In een uitvoerig artikel ('Amos vs. Amatsia', afgedrukt in Judah Goldin [ed], *The Jewish Expression*, Bantam Book 1970), beschrijft Sjalom Spiegel de discussie tussen Amos en Amatsia (7:10-17) als een botsing van twee werelden: de gevestigde orde van wet en ritueel, waarvoor alles, ook de gerechtigheid moet wijken; en de wereld die zich vóór alles door gerechtigheid laat gezeggen, ook wanneer dit de gevestigde orde ontwricht. Amatsia vertegenwoordigt de eerste, Amos de tweede van beide werelden. De visie van het hof in Beet-Eel werd door het volk verworpen; het bevestigde Amos' getuigenis door opname van Amos' profetieën in het boek dat Israel tot grondwet dient.

Recht en gerechtigheid werden óók door Amatsia als bindend beschouwd. Daarin verschilde hij niet van Amos. Alleen was gerechtigheid voor Amatsia een plicht als alle andere plichten, een gebod tussen de vele andere geboden van de wet. Onrecht was natuurlijk onjuist, maar niet meer of minder dan andere inbreuken op de regels. Voor Amos is gerechtigheid echter het hoogste gebod, dat uitgaat boven alle andere overwegingen, hoe belangrijk die voor het gemeenschapsleven ook mogen zijn. Andere maatschappelijke euvels laten zich genezen, maar onrecht is een dolkstoot in het hart van de gemeenschap als geheel. Gerechtigheid is de bodem waarin alle andere deugden kunnen gedijen. In elke samenleving moet gerechtigheid de hoogste waarde zijn, want het is de basis voor elke gemeeenschap: *Laat het recht gutsen als water, en gerechtigheid als een machtige stroom* (Amos 5:24).

'Amos versus Amatsia' trekt een duidelijke scheidslijn tussen de plichten van de eredienst en de plichten der gerechtigheid. Eredienst behoort de mens te doordringen van een hartstocht voor gerechtigheid, behoort hem te reinigen en voor te bereiden op de ontmoeting met God. Waar ritueel vervreemd raakt van dit doel en wordt nagestreefd om wille van zichzelf, wordt

Heer zei: zie, Ik stel een schietlood in het midden van Mijn volk Israel, niet nogmaals ga Ik aan hem voorbij. Jischaks hoogten zullen worden verwoest, de heiligdommen van Israel zullen worden verstoord. Tegen het huis van Jarov'am sta Ik op met het zwaard.

De loodrechte muur is een beeld voor de omheining van Gods schepping, die geheel naar de maat van het recht ('loodrecht') is geordend. God staat op die muur, dwz. Hij waakt er over met Zijn zorgende blik. Maar nadat het gebouw in de zes scheppingsdagen is voltooid, heeft Hij de aarde aan de mens gegeven, om er in Zijn geest over te heersen (Gen. 1:26-27) en hem te maken tot deelgenoot in het scheppingswerk. Daartoe blijft Hij het optreden van de individuele volken en mensen steeds opnieuw toetsen en corrigeren. Vandaar: *eeen schietlood in Zijn hand*. De traditie maakt onderscheid tussen de algemene voorzienigheid (de *hasjkacha kellaliet*) en de individuele voorzienigheid (de *hasjkacha peratiet*). 'Voorzienigheid' in de betekenis van 'wakend en zorgend toezicht'. De algemene voorzienigheid betreft de globale gang van zaken in de werkelijkheid, waarvan de rabbijnen zeggen: de wereld gaat zoals hij gaat. De individuele voorzienigheid (het schietlood) toetst en corrigeert het handelen van de mens.

Het beeld van de loodrechte muur, de algemene voorzienigheid, begrijpt Amos meteen. Maar van het schietlood vraagt God hem: *wat zie je Amos?* God vraagt natuurlijk niet naar de naam van het werktuig, maar naar de betekenis ervan. Amos begrijpt dat het nu gaat om de individuele voorzienigheid. En dan verklaart God het beeld nader: *Ik stel een schietlood in het midden van Mijn volk Israel, niet nogmaals ga Ik aan hem voorbij*. Dwz. niet langer zal Ik dulden dat er naar de maat van de algemene voorzienigheid wordt geoordeeld, die niet op individuele mensen of volken let. Terwille van het geheel wil God nog wel eens aan individuele overtredingen 'voorbij gaan', Maar voor Zijn volk (want dat blijft het!) is de maat nu vol. Nu zal Ik iedere individuele mens uit Israel oordelen naar zijn daden: *niet nogmaals ga Ik aan hem voorbij. Jischaks hoogten zullen worden verwoest*, enz. (Merk op dat er staat 'Jischak' en niet Jitschak. Ook Jer. 33:26, Amos 7:16 en Ps. 105:9 spellen de naam zo.)

Op dit punt van Amos' profetie, waar hij ten overstaan van het verzamelde volk de ondergang van de heiligdommen profeteert, wordt het de priester Amatsiá te machtig. Kennelijk heeft hij de koning al eerder van Amos' profetieën op de hoogte gesteld; voor het verslag daarvan onderbreekt de tekst nu de profetie:

10-11 *En Amatsia, de priester van Beet-Eel stuurde naar Jarov'am, de koning van Israel om te zeggen: Amos spant samen tegen je, temidden van het huis Israel. Het land kan al zijn woorden niet verwerken. Want zo heeft Amos gezegd: Door het zwaard zal Jarov'am sterven, en Israel zal verbannen worden, verbannen van zijn land.*

Voor Amatsia spreekt Amos niet namens God, maar namens zichzelf (*want zo heeft Amos gezegd*) en beoogt hij een samenzwering tegen Jarov'am op een moment dat deze (aldus Abravanel) in het buitenland is (vandaar *hij stuurde*). *Het land kan al zijn woorden niet verwerken*, dwz: onder de indruk van Amos' woorden zou het volk wel eens in opstand kunnen komen. Amos verdient dus de dood, want *ieder die niet naar je woorden* [die van de leider van het volk] *luistert, zal sterven* (Joz. 1:18). Amatsia moet bij de koning echter geen gehoor hebben

het een valstrik voor waarachtige religie. 'Amos versus Amatsia' is een bewogen herinnering aan het voortdurend loerende gevaar van verwisseling van doel en middelen. Sterker nog: recht en gerechtigheid *zijn* de ontmoeting met God. God is recht en Zijn Heiligheid is gerechtigheid. Ook de kwaadwilligen kunnen opgaan in rituelen en gebeden. De rechtvaardigen genieten de vreugden van het leven zonder inbreuk op het recht: *Heeft je vader niet gegeten en gedronken en recht en gerechtigheid gedaan? Dan ging het hem goed. Als hij het recht van de arme en de behoeftige richtte, ging het hem goed. Is dàt niet Mij te kennen?* (Jer. 22:15,16). Naar de lettter en naar de geest is dit het erfgoed van 'Amos versus Amatsia'. Dit erfgoed leeft voort in de Talmoedische uitspraak: 'Het gebod van gerechtigheid weegt op tegen alle geboden tezamen' (bBava Batra 9a). Het werd opgenomen in de taal van het na-Bijbelse Jodendom, waar het woord 'gebod' (*mitswa*), als synoniem voor daden van gerechtigheid, de samenvatting werd van alle geboden. Het woord *tsedaka* dat Amos bezigde, kreeg in de loop van de tijd de betekenis van recht, doorgloeid door liefde. Elke vrees dat de majesteit Gods geschaad zou kunnen worden door de dienst aan Hem ondergeschikt te maken aan de eisen der gerechtigheid, werd door de rabbbijnen van de Talmoed weggenomen door de profetische woorden *Ze hebben Mij verlaten en Mijn wet niet gehouden* (Jer. 16:11) aldus te parafraseren: 'Och hadden ze Mij maar verlaten, maar Mijn wet gehouden!' (jChagiga 1,7). Zij die hun heil zoeken in de uiterlijkheden van recht en religie, krijgen van een van de meest representatieve stemmen van het Middeleeuwse Jodendom, Rabbi Mosjè ben Nachman, te horen dat men 'een schurk kan blijven binnen de letter van de wet'. Een glorieuze weerklank en samenvatting van 'Amos versus Amatsia'. (Onze samenvatting.)

gekregen voor zijn onuitgesproken verzoek de profeet te doden. Wanneer de tekst de draad van Amos' profetie weer opneemt, gooit Amatsia het dan ook over een andere boeg:

12 *Amatsia zei tot Amos: Ziener! ga heen, scheer je weg naar het land Jehoeda; eet daar brood en profeteer daar. Maar ga niet door met profeteren in Beet-Eel, want dat is het heiligdom van de koning, dat is het huis van het koningschap.*

Amos profeteerde in het noordrijk, hoewel hij vermoedelijk afkomstig was uit Jehoeda. In de woorden van Amatsia klinkt de spanning door die er bestaat tussen het noordrijk en het zuidrijk: profeteer maar in Jehoeda, daar zijn er genoeg die vreugde zullen scheppen in onheilsprofetieën over ons. Daar zal je als profeet ruimschoots je brood kunnen verdienen. Voor Amatsia is het zienerschap een beroep, in dienst van de koning.

In zijn antwoord onderstreept Amos tegenover Amatsia dat hij nooit behoord heeft tot de beroepsprofeten waarmee koningen zich plegen te omringen en die hen naar de mond praten: ***Ik*** [met nadruk uitgesproken] *ben geen profeet,* ***ik*** *ben geen profetenzoon* [zoals de profeten die jij gewend bent]. ***Ik*** *ben een veehouder en een kweker van sycamoorvijgen. Maar de Eeuwige nam me van achter het kleinvee en tot mij zei de Eeuwige, ga, profeteer over Mijn volk Israel.*

Mijn volk: er is geen sprake van enige vijandschap. We vertaalden *veehouder* en *kweker van sycamoorvijgen*. Dat wil zeggen: Ik ben financieel onafhankelijk, ik profeteer niet om brood. *De Eeuwige nam me van achter het kleinvee* tegen mijn zin. Hieruit blijkt dat ook Amos zich, als alle ware profeten, aanvankelijk uit schroom tegen zijn opdracht verzette of zich (zoals Sjmoe'el) niet kon voorstellen dat hij de profetie waardig kon zijn. Amos laat zich de mond niet snoeren en profeteert verder:

16-17 *Hoor dus nu het woord van de Eeuwige. Jij zegt me dat ik niet moet profeteren over Israel?! En niet moet doen druppelen* [het woord van de Eeuwige, dat heilzaam is als regen; vgl. Deut. 32:2] *over het huis Jischak?! Daarom: zo zegt de Eeuwige: je vrouw zal hoereren in de stad, je zonen en dochters zullen vallen door het zwaard, je land zal door een meetsnoer worden verdeeld. En jijzelf? In een onrein land zal je sterven. En Israel? Verbannen, verbannnen wordt het van zijn land.*

Amatsia, die een onreine eredienst in stand houdt, die niet de expressie is van de wil de geboden Gods te houden, zal in ballingschap sterven in een onrein land, waar zijn vrouw tot prostitutie wordt gedwongen. En dan volgt nog een visioen:

8:1-3 *Zo deed mijn Heer, de Eeuwige mij zien: en zie, een korf met zomervruchten.* Letterlijk staat er: *een kooi met zomer.* Het Hebr. voor 'zomer' is *kajiets* en het woord voorr 'einde' is *keets*. In de volgende zin verklaart God de verbaasde Amos het beeld: *Het einde is gekomen over Mijn volk Israel.*

In het vervolg van hoofdstuk 8 wordt het komende einde toegeschreven aan het sociale onrecht, en herhaalt Amos de hoofdzonde van Israel (zie ook 2:7): *omdat ze de rechtvaardige voor geld verkopen en de arme om een paar schoenen* (zie hiervoor p. 217). Maar ondanks alles blijft Israel *Mijn volk*. En de profetie mondt uit in een belofte voor de toekomst (9:11v).

Amos' dichterschap

8:9-10 *Geschieden zal het op die dag, is het woord van mijn Heer, de Eeuwige:*
Ik doe ondergaan de zon op de middag,
breng duisternis op een lichtende dag,
jullie feesten wentel Ik om tot rouw, al jullie liederen tot treurzang,
Ik hul alle lendenen in een zak, elk hoofd in kaalheid,
als de rouw om een enige zoon zal Ik haar maken,
haar einde als een bittere dag.

Na de eerste prozazin, breekt de tekst uit in emotioneel geladen poëzie die steeds dieper snaren raakt. Eerst de kosmische katastrofe van de zon die op het middaguur verduistert; dan het efffect daarvan op de mens (*duisternis op een lichtende dag*). De volgende zin dringt de wereld van de menselijke inzettingen binnen: de feesten worden tot rouw, geconcretiseerd in liederen die tot klaagzangen worden. In de daaropvolgende zin treft de rouw iedere individuele persoon. Het zich hullen in zakken en het afscheren van het hoofdhaar zijn rouwgebruiken. Maar het laatste is het schokkendst: het raakt niet alleen de kleding maar ook het lichaam en is bovendien een heidens rouwgebruik dat de Tora ten stelligste verbiedt (Deut. 14:1). De slotzin beweegt zich dan naar de innerlijke pijn om een sterfgeval. Zij (het vrouwelijke *haar* staat voor Israel, of misschien ook voor het land) zal de pijn voelen van het verliezen van een enige zoon. De slotzin (*haar einde als een dag van bitterheid*) vat dan het hele proces van vergelding samen, met een bijna rijmende verwijzing naar de *helder dag* aan het einde van de eerste zin: het Hebr. *jom or* ('dag van licht') uit de eerste zin wordt aan het slot *jom mar* ('bittere dag').

Dit voorbeeld, ontleend aan R. Alter, *The Art of Biblical Poetry*, zal u kunnen helpen ook oog te krijgen voor dit aspect van de taal der profeten (en niet alléén van Amos).

Lernen met Tenachon

De profeet Jo'eel

a. Lees het boek Jo'eel door. Wat is of zijn naar uw idee het hoofdthema of de hoofdthema's van het boek?
b. Wat wordt naar uw idee bedoeld met 'de dag van de Eeuwige' (1:15 en 4:4 [of 3:14]).
c. Lees 'De profeet Jo'eel' (p. 209-210) en 'De sprinkhanenplaag van 1916' (p. 211-212).
d. Bespreek met elkaar het citaat van Rambam (p. 210: 'Het is een gebod uit de Tora...' Vindt u dat dit gebod in de huidige tijd nog betekenis heeft? Waarom wel of niet?

Het gericht over de volken

a. Lees Jo'eel 4:1-8 (3:1-8). Waarom worden de volken volgens deze verzen gestraft?
b. Lees 'Het gericht over de volken' (p. 211-212).
c. Waarom worden volgens de midrasj *Eliyahoe Zoeta* de volken gestraft? Kunt u dat verbinden met de reden in Jo'eel?
d. Formuleer in uw eigen woorden wat volgens deze midrasj het essentiële verschil is tussen de volken en Israel. Zou de midrasj hiermee willen zeggen dat de volken geheel uit booswichten bestaan en Israel geheel uit rechtvaardigen? Zo niet, wat wil de midrasj dan wel zeggen?
e. Waarom vraagt de Eeuwige Israel om getuigen? Waarom is het getuigenis van Awraham en Jitschak niet voldoende en dat van Ja'akov wel?
f. Welk beeld gebruikt deze midrasj om de komende wereld te beschrijven? Waarom hebben volgens deze midrasj de afgodendienaars daaraan geen deel? Spreken deze elementen uit de midrasj u aan? Waarom wel of waarom niet?

De profeet Amos

a. Lees het boek Amos door. Wat is naar uw idee het hoofdthema?
b. Lees 'De profeet Amos' (p. 214-215).
c. Welke algemene profetische thema's noemt dit artikel in de 1e alinea (tot aan '... tussen de mens en zijn Schepper'). Welke van die thema's zijn in onze tijd nog actueel en op welke wijze?

Om drie wandaden

a. Lees Amos 1:3-2:16. In hoeveel delen zou u dit stuk verdelen?
b. Als u Amos 1:3-2:16 in twéé delen moest verdelen, waar zou de grens dan liggen? Waarom?
c. Lees 'Om drie wandaden' (p. 216-217).
d. Kent u actuele voorbeelden van elk van de vier wandaden waarvan het noordrijk Israel wordt beticht?

Israel en de volken

a. Waarom zou Amos zoveel meer aandacht besteden aan de wandaden van Israel dan aan die van de omringende volken?
b. Lees 'Israel en de volken', p. 217.
c. Bespreek met elkaar het citaat van Radak ('Omdat jullie Mij ... de Grote Vloed'). Welk licht werpt dit op de midrasj uit 'Het gericht over de volken' (zie vraag d aldaar).

Opstaan zal ze

a. Lees Amos 5:2 en 9:11 en 14. Hoe zou u de tegenspraak tussen 5:2 enerzijds en 9:11 en 14 anderzijds verklaren?
b. Lees 'Opstaan zal ze, de maagd Israel' (p. 218).
c. Welke van de hier gegeven verklaringen spreekt u het meeste aan? Waarom?
d. Lees 'Over midrasj' (p. 218).
e. Bespreek met elkaar de laatste zin van dit artikel.

Zoekt Mij

a. Lees Amos 5:4-18. Wat betekenen volgens u de woorden 'Zoekt Mij'?
b. Lees 'Zoekt Mij' (p. 219-220).
c. Bespreek met elkaar de zin: 'De eredienst van Jehoeda mag dan de regels van de Tora volgen, en die in Israel niet, maar dat maakt geen verschil wanneer men de eredienst centraal stelt en niet God'. Welke actuele betekenis heeft deze zin voor u?
d. Wat zegt Amos in hoogdstuk 5 over 'de Dag van de Eeuwige'? Hoe verhoudt zich dat tot wat Jo'eel erover zegt?

Een mystieke verklaring

a. Lees Amos 4:13 in zoveel mogelijk verschillende vertalingen. Wat zou bedoeld zijn met de woorden: 'en de mens te kennen geeft wat zijn overleg is' (vert. NBG)?
b. Lees 'Een mystieke verklaring' (p. 220).
c. Bespreek met elkaar de uitspraak: 'Een positief woord versterkt de machten van de heiligheid (–) Negatieve woorden vernietigen daarentegen'. Hebt u ervaringen die hierbij aansluiten?

Ik ben geen profeet

a. Lees Amos 7-9. Wat zou Amos bedoelen met 'Ik ben geen profeet' (7:14)? Waarom zou Amatsià bezwaar hebben tegen Amos' woorden?
b. Lees 'Ik ben geen profeet' (p. 221-223) en 'Amos versus Amatsia' (p. 221-222).
c. Bespreek met elkaar de zin; 'Andere maatschappelijke euvels laten zich genezen, maar onrecht is een dolkstoot in het hart van de gemeenschap als geheel'. Welke actuele betekenis heeft deze zin voor u?
d. Bespreek met elkaar de relatie tussen eredienst en gerechtigheid.

(DvU)

Colofon

Tenachon verschijnt elke twee maanden.

Uitgever:
B. Folkertsma Stichting voor Talmudica
B. Folkertsma Center for Jewish Studies
Burgemeester Lambooylaan 18
1217 LD Hilversum (035-219406)
Redactie: Eli Whitlau
Abonnementen:
Boekencentrum b.v.
Postbus 29
2700 AA Zoetermeer
(079) 615481
Abonnementsprijs: *f* 70,– per jaar.
Prijs van losse nummers *f* 12,50
Het abonnementsjaar loopt van 1 oktober tot 30 september

© 1987 B. Folkertsma Stichting voor Talmudica